

- Jiní starší lidé připouštějí, že se cítí nejvíce osamělí a opuštěni po návratu domů po návštěvě příbuzných a známých.
- Někteří říkají, že jsou osamělí, dávajíce tak průchod spíše celkové nespokojenosti a nešťastnosti v důsledku např. nepříznivého zdravotního stavu a fyzické nepohyblivosti; osamělost zde představuje negativní reakci na fyzickou neschopnost; sociální izolovanost může být ve vztahu i k špatnému zraku a sluchu; fyzická nezpůsobilost je silně asociována s osamělostí.
- Většina starých lidí se domnívá, že jsou více osamělí nyní, než když byli mladší, a že všichni starší se stávají osamělými s rostoucím věkem; sklon cítit se osamělým roste s věkem a tendují k němu spíše ženy než muži, kteří prý jsou zase více anomičtí.
- Poměrně vysoký skór anomie by podle autora mohl vycházet z tendence starého člověka srovnávat přítomnost a budoucnost se zidealizovaným obrazem minulosti, i když, jak známo, mnozí starší lidé, kteří prožili těžký život, mají daleko od idealizování minulosti.
- Starší lidé pohlížejí na svého lékaře jako na nejmocnější a nejdůležitější osobu, s kterou jsou v kontaktu. Také to, co lékař před lety řekl o jejich zdravotním stavu, bývá starými lidmi obšírně a v podrobnostech opakováno.

Tunstall dochází k závěru, že po řadě výzkumů o dětském věku, převažujících v posledních 50 letech, je zapotřebí důkladných výzkumů o druhém konci životního cyklu. Poněvadž stárnutí je proces, přimlouvá se za výzkum longitudinální, vycházející už od lidí středního věku, a domnívá se, že snazší je uskutečnit takový projekt právě v menším státě (přehled o geografické migraci dotazovaných).

Recenzovaná knížka obsahuje též cennou diskusi o problematice osobností v podmínkách izolovanosti (osobnost je důležitou proměnnou při adaptaci na stáří) a komentuje a dokládá nedostatečnost současných sociálních teorií o stáří. Závěrečná kapitola o úloze sociální politiky dává tušit prostředky, které by mohly nějak pomoci k zmírnění sociální izolovanosti a opuštěnosti ve stáří (jsou to např. náměty na zaangažování stárnoucích lidí na tom, aby se včas připravovali na život v penzi, např. návštěvou vhodných přednášek večerní školy, poněvadž stáří prý je pro každého jedince, když se ho dožije, novou zkušeností). Jako studující medicíny se teprve musí učit sociální roli lékaře, tak stárnoucí lidé by se měli předem učit sociální roli starého člověka. Závody i odbory by měly převzít část odpovědnosti společnosti za starého pracovníka po jeho penzionování. Doporučuje také speciální programy v masových komunikacích pro staré lidi, kteří prý mají rádi pestrost programů. Nechutí starých lidí jít si o něco požádat (vidí v tom „dobročinnost“, „almužnictví“) je třeba odpomoci systematickým, taktním

vyhledáváním těch, kdo jsou potřební pomocí, apod.

Vcelku možno říci, že Tunstallova studie je poutavá, velmi informativní a podnětná, a za současného stavu (tento obor byl u nás dosud opomíjen) se může stát našim sociálním gerontologům užitečnou pomůckou a příkladem, jak provádět kvalifikovaný výzkum životní situace starých občanů. Autor přesvědčivým způsobem ukazuje, jak je možno tvořivě využít sociologického přístupu i při řešení problémů, které dosud stály stranou zájmu, a uchvátí nejen čtenáře, kteří se zabývají přímo sociologií stáří. Přitom je pochopitelné, že řadu závěrů — pokud nejde v mezinárodním srovnání o aspekty všeobecně lidské — bude třeba ještě blíže ověřit a konfrontovat, zejména v podmínkách socialistické společnosti. Studie zasluhuje plné pozornosti našich sociologů tím spíše, že vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV se hodlá zabývat danou problematikou v chystaném komplexním sociologickém výzkumu stárnoucích a starých obyvatel ČSSR.

Miloš Prchlik

Příspěvek k sociologii velkoprostorové kanceláře

(Friedrich Welz: *Arbeit im Bürogrossraum. Ergebnisse einer soziologischen Fallstudie.* Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt/M. 1966, s. 154)

Studii zadalo autoru — který je průmyslovým poradcem pro obor sociologie — dobře známé Rationalisierungs-Kuratorium der Deutschen Wirtschaft (RKW), vycházející z velmi správného předpokladu, že přijetí a tedy i vžití velkoprostorové kanceláře, nebo naopak její odmítnutí, se děje převažující měrou v oblasti sil dostupných nejspíše sociologické metodologii. Pokud pak zadavatelé vycházeli ze skutečnosti, že zatím v literatuře chybí empirická studie tohoto zaměření, je nutné přiznat, že předložená práce tuto mezeru do jisté míry vyplňuje tím, že shromáždila určitý objem faktických výpovědí. Hubenější je již výsledek, pokud v ní hledáme verifikované poznatky na obvyklé vědecké úrovni; zdá se, že poslání empirické studie bylo plněno až příliš přesně na újmu teoretické hloubky. Proto práce proniká hlouběji nikoli právě v sociologických partích, ale spíše v těch, kde se zjišťují širší souvislosti s organizací práce, která je podle všeho autoru jako praktiku práce jen poněkud bližší. Tak se v úvodu velmi správně konstatuje, že přesazení do velkoprostorové kanceláře musí znamenat nejen prostou výměnu prostoru, nýbrž vytvoření zcela nového stylu života na pracovišti, při němž má velkoprostor instrumentální úlohu (s. 27); to se přirozeně nemůže obejít bez důsledné racionalizace všech pracovních postupů, které mají být ve velkoprostoru uplatněny, a proto autor důrazně žádá, aby byl ústřední postavou nového řešení organizátor a nikoli architekt. Může tento přirozený požadavek opřít ostat-

ně o téměř zcela shodné názory jiných autorů (R. Rosenkranz, *Das rationelle Büro*, 5/62, 231–246). K novému stylu života v práci nezbytně náleží pobyt představených ve stejném velkoprostoru (autor zasvěceně ukazuje na důležitost jednotlivé nebo společné kanceláře jako klíče k sociálnímu statusu pracovníků) a volný režim přestávek, který má nahradit vrchnostenský dozor dobrovolnou sebekázní pracovníků.

V konkrétním studovaném případě týkajícím se sdružení 101 pracovišť do velkoprostoru se autor musel potýkat se základní potíží, že totiž kromě všech těchto změn ještě navíc došlo k pronikavému zlepšení celkové situace v umístění, takže srovnání má základní — byť těžko odstranitelnou — metodickou slabinu. Navíc se nelze ubránit dojmu, že autor, i když ne za každou cenu, apriorně strání velkoprostorové kanceláři a spíše v tomto směru pak interpretuje odpovědi. Některé otázky nadto samy ukazují na nepřiliš hlubokou erudici formulační; nalezneme typické otázky indukující směr odpovědi (např. otázka č. 29): „Řekl(a) byste například, že se zde ve velkoprostoru hovoří tišeji než na Vašem dřívějším pracovišti?“. Sotva správně je také klást otázku (č. 30): „Pracuje se zde ve velkoprostoru více nebo méně?“, poněvadž mnoho lidí se nedokáže přiznat, že přijímá stejný plat za méně práce, i když je to třeba umožněno lepší organizací.

Často se setkáváme s nekritickým řazením odpovědí, aniž by byl vytčen — a tím méně dále studován — rozpor. Na otázku 31: „Máte pocit, že se ve velkoprostoru lidé vzájemně pozorují?“ odpovídá 60 %, že ano, ale na následující otázku „Cítíte se Vy osobně zde ve velkoprostoru pozorováni?“ odpovídá opět 60 %, „Nikoliv“. Zásadní chybou je, že se autor vůbec ani nepokusil o některé interkorelace; v právě uvedených dvou odpovědích vůbec neznáme zastoupení vzájemných podílů — zda všichni, kteří nesoudí na obecné pozorování, se také osobně necítí pozorováni (jak by bylo logické), a jaké je rozvrstvení osob s jinými názory. Zvláštní staf věnuje totiž autor selhání režimu volných přestávek, kdy se ukázalo, že i když nebylo obnoveno jejich formální vymezení a omezení, neformálně se opět vytvořil tlak na to, aby přestávka netrvala déle než průměrně 20 minut. Zde byla provedena hlubší analýza, když se zjistilo, že spontánně volená doba kratší než těchto 20 minut je u výše kvalifikovaných, samostatně pracujících referentů, a že tato volba kratší přestávky tedy spíše závisí na druhu práce než na osobě příslušného představeného a jeho požadavcích formální kázně. Ale dále již autor bohužel nejde, a zejména nekoreluje pohlaví a věk pracovníků se sklony jednak k fixaci na neformální skupiny (i když jejich existenci, zejména v trávení přestávek, výslovně uvádí), jednak k práci v neuzavřeném velkoprostoru, resp. v uzavřených „rodiných“ kancelářích. Vůbec je základní chybou, že celý kolektiv je — až na právě uvedenou výjimku — implicitně pokládán za homogenní,

a podle toho je s výsledky nakládáno. Bezpochyby je faktického materiálu, přes některé vady při jeho získávání, využito sotva z poloviny. Rozpor v jednotlivých nálezech je korunován rozporem v otázce kardinální: v sumárním postoji k velkoprostoru. Zatímco v dílčích otázkách se autor domnívá spatřovat důkazy pro stoupající nebo již získanou oblibu velkoprostoru, odpovídá na otázku kladenou jako poslední (č. 64): „Kdybyste se dnes ucházel o místo u jiné firmy a mohl volit, volil byste velkoprostor nebo kanceláře pro 2–6 osob?“ méně než $\frac{1}{3}$ respondentů kladně a více než $\frac{2}{3}$ (69) záporně — z toho téměř polovina (33) s odůvodněním, že malá kancelář je „osobnější“ (persönlicher). Kdyby byl autor vyšel z tohoto nálezu, mohl možná přinést průkopnické dílo, takto jen shromáždil ne zcela průkazné indicie pro další práci.

Typický je ještě jiný moment: plně $\frac{2}{3}$ respondentů se na otázku „Kdyby firma stavěla velkoprostor dnes, co by se mělo zlepšit?“ (tj. volná otázka bez stanovených variant odpovědi) vyslovují proti klimatizaci, ale mnoho dalších stížností se rovněž týká fyzikálních podmínek na pracovišti. Se zcela analogickou situací jsme se sami setkali v jednom severočeském podniku, aniž jsme objektivním měřením mohli prokázat závažný úměrný rozsahu stesků, a vyslovili jsme tehdy domněnku, že pro zaměstnance je společensky podstatně únosnější (a možná i pojmově snazší) formulovat „objektivní“ stížnosti na fyzikální situaci než na situaci sociální, že tedy dochází k určitému „shiftu“ — přesunu nespokojenosti z riskantní zóny společenských interakcí. Že v případě velkoprostoru byla zejména klimatizace (jako asi nejnápadnější a nejméně přehledná z novinek technického vybavení pracoviště) terčem až emocionálně zabarveného odsouzení, prozrazuje autor v nepatrné zmínce o tom, že jí bylo kladeno za vinu snížení potence (podobně v jiných studiích zářivky, sváření, a nejružnější jiné technické aparatury). Jistě by emocionální vztahy k technickým novinkám, zejména v souvislosti se vztahy sociálními, zasluhovaly při jiné příležitosti zevrubnější studii.

Správně je v práci poukázáno na to, že zavedení tak nového opatření, ke všemu ještě spolu s rozsáhlými změnami v organizaci práce, musí být nezbytně kryto pečlivě připravenou vysvětlovací kampaní, a to s dostatečným časovým předstihem a podle odborného scénáře. To v studovaném případě nebylo dodrženo, zejména na úrovni vedoucích oddělení, které vrchní vedení postavilo před hotovou věc. Přes toto objektivní zjištění a přes negativní výroky těchto vedoucích samých o myšlenku velkoprostoru, v studii citované, odpovídá ani ne $\frac{1}{5}$ ze zaměstnanců samých na příslušnou otázku shodně, ale více než polovina soudí, že jejich vedoucí byli pro velkoprostor — další z mnoha kontradikcí, které snad mohly vést k hlubšímu chápání situace. Nenabízí se zde podezření, že velká část zaměstnanců pojímá velkoprostor jako nástroj vedení